

Rolf W. Hansen

Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925-1940. Fra konflikt til samarbeid.

Arbeiderradiobevegelsen

Arbeiderradiobevegelsen varen del av mellomkrigstidens organiserte arbeiderbevegelse, og hadde som hovedformål å ivareta arbeidernes interesser som forbrukere av radioprogram og radiomateriell. Dette at arbeiderne dannet sine egne organisasjoner i stedet for å slutte seg til borgerlige organisasjonstilbud, var uttrykk for en alminnelig tendens i 20- og 30-årenes Norge. Flere og flere aktiviteter ble politisert, og Arbeidernes Lytterforbund føyde seg inn i rekken av særorganisasjoner som Arbeidernes Idrettsforbund, Folketeaterforeningen, Arbeidernes Avholdslandslag og Arbeidernes Opplysningsforbund.

Bakgrunnen

I Norge ble regulær kringkastingsvirksomhet satt i gang våren 1925 i regi av det privateide Kringkastingselskapet A/S. Hovedaksjonærer i selskapet var de tre radiofirmaene Norsk Marconikompani, Norsk Telefunken og Western Electric, og pressen var representert ved NTB. Selskapet var underlagt konsesjon fra Handelsdepartementet og skulle i henhold til konsesjonsbestemmelsene foreta utsendelser av orienterende, opplysende, kunstnerisk og oppbyggende karakter. Ved et vedtak i selskapets styre i 1925 ble det også fastslått at kringkastingen måtte være politisk nøytral, uten at det ble fastsatt nærmere regler om dette.

Den tidlige norske kringkastingen var i første rekke et byfenomen. Kringkastingselskapet fikk enerett for 5 år til å drive en eller flere sendere i en omkrets av 150 km fra Oslo, og det

ble etterhvert opprettet en rekke reléstasjoner i byer som Fredrikstad, Rjukan, Notodden, Hamar og Porsgrunn. Etter et par år ble det også dannet lokale kringkastingsselskaper i Bergen, Ålesund og Tromsø. I nærheten av stasjonene gikk det an å få inn programmene på relativt rimelige krystallmottakere, men utenom disse områdene var det nødvendig med dyre lampemottakere for å kunne høre noe. I tillegg kom en lytteavgift på 20 kroner innenfor konsesjonsområdene. Utenom enkelte tettstrøk kan en neppe regne med at det var særlig mange arbeidere som hadde radio de første årene, når en tar i betraktning at en vanlig industriarbeider i slutten av 20-årene bare tjente rundt 1,20 kroner timen.

Det er derfor rimelig å anta at den tidlige kringkastingen fikk sin største utbredelse blant de bedrestilte lag av befolkningen. De styrende og programskpande organer reflekterte dette og var hovedsakelig sammensatt av folk fra en borgerlig sosial og politisk bakgrunn. To av de viktigste var programsekretær Thorstein Diesen, tidligere sektretær i Oslo Høyre, og den senere programsjef Vilhelm Tvedt, tidligere redaktør for Arbeidsgiverforeningens avis. Skal en basere seg på uttalelser i arbeiderpressen i 1920-årene, ser det ut til at radioprogrammene tok opp problemstillinger som lå utenfor de fleste arbeideres referanseramme. Ved et tilbakeblikk i 1935 beskrev John Bergh, den sentrale skikkelse i den norske arbeiderradiobevegelsen, den tidligere norske kringkastingen på denne måten: «... når arbeiderne satt og lyttet til de programmene som utsendtes – anlagt for de bedrestillede – så kjente de seg ikke igjen! Utsendelsene var for dem unaturlig. De ventet et utsnitt av selve det levende liv. Det de fikk var et utsnitt av et liv de ikke kjente, eller i høiden kjente til fra bøkene. Det som kom – kjente de ikke. Og det de ventet – uteblev.»¹ Dette var noe av den lokale bakgrunn for arbeiderradiobevegelsen. Men det fantes også internasjonale forbilder.

Internasjonale forbilder

Arbeiderradiobevegelsen var ikke et fenomen som var spesielt for Norge, tvertom var det impulser fra andre europeiske land som fikk utviklingen i gang her i landet. Særlig viktig var forbildene i Tyskland, Danmark og Holland.

I Tyskland ble det dannet arbeiderradioklubber alt i 1923/24 som forsøk på å influere på det som ble oppfattet som en arbeiderfiendtlig kringkasting. Disse klubbene ble imidlertid møtt med en del skepsis av organiserte sosialdemokrater og

kommunister, ettersom radiolytting ble ansett for en noe sær og passiv beskjeftigelse. Under inntrykk av den økende utbredelse av radio i den tyske arbeiderklassen i årene 1924-27 oppga imidlertid først kommunistene og senere sosialdemokratene sin avvissende holdning, og dannelsen av arbeiderradioklubber skjøt fart. Kommuniste, sosialdemokrater og partiløse samarbeidet innen de enkelte klubbene, og i 1927 ble disse organisert i et Arbeidernes Radioforbund (Arbeiter Radio Bund) som skulle koordinere virksomheten og fremme krav overfor riksmyndighetene og de lokale kringkastingsselskaperne (i Tyskland ble kringkastingen drevet av en rekke regionale selskaper). Forbundets program inneholdt krav både av programmessige og mer praktisk-teknisk karakter. På programplanet gikk kravene særlig ut på at den tyske kringkastingen måtte oppgi sin «passive» form for politisk nøytralitet. Etter arbeiderlytternes mening ble denne praktisert på en slik måte at borgerlige ytringer slapp gjennom som nøytrale, mens ytringer fra representanter for arbeiderbevegelsen ble sensurert bort som unøytrale. På det praktiske planet ønsket en å lære opp arbeiderlytterne i å bygge og reparere sine egne radiomottakere, bekjempe støykilder og arbeide for nedsettelse av lytteravgiften.

Arbeidernes Radioforbund fremmet sine krav på flere måter. En arbeidet for å få representanter fra arbeiderbevegelsen inn i kringkastingsselskaperens programråd (som trakk opp linjene for programpolitikken), og en arbeidet for å få folk med arbeiderbakgrunn inn i programtjenesten. Det ble arrangert arbeiderlyttermøter som vedtok uttalelser til kringkastingsselskaperne og myndighetene, og enkelte riksdagsmedlemmer fra SPD og KPD gikk med på å fremme arbeiderlytterkrav i Riksdagen.

Etter hvert ble forholdet mellom SPD og KPD så tilspisset at samarbeidet i radioklubbene ble vanskeliggjort. Det utviklet seg også ulike strategier for å gjøre kringkastingen mer arbeidervennlig. Sosialdemokratene fulgte en reformistisk linje ved å forsøke å få inn sine folk i programråd og programtjeneste slik at radioprogrammene kunne bli mer balanserte. Kommunistene utviklet en mer kompromissløs linje og hevdet at det ikke lenger nyttet å arbeide på den borgerlige kringkastingens betingelser. De reiste i stedet krav om et «lytterparlament» med representanter for lytterorganisasjoner til erstatning for programrådene. KPD ønsket å vekke arbeiderlytternes misnøye med de eksisterende ordninger for å mobilisere til brede aksjoner for stadig nye krav, og på sikt var målet å få etablert en egen arbeiderkringkasting.

I 1929 kom splittelsen for alvor. Den radikale Berlinavdelingen brøt ut og dannet Det Frie Radioforbundet (Freier Radio Bund), og dette ble etterfulgt av splittelser i lokalklubbene, der SPD som regel hadde flertallet. Resultatet ble to rivaliserende forbund som tildels bekjempet hverandre. Under inntrykk av nazistenes frammarsj mot regjeringsmakt begynte kommunistenes forbund å oppfordre til enhetsfront mot ensrettingen av kringkastingen, men på setralt SPD-hold ble disse tilnærmelsene avvist. Etter at Hitler kom til makten og kringkastingen ble omgjort til et propagandamiddel for nazistiske ideer, ble oppgaven å beskytte arbeiderlytterne mot kringkastingen, og den tyske arbeiderradiobevegelsen ble konsentrert om illegale oppgaver.

I Danmark var arbeiderlytterne tidlig ute med å organisere seg, og bakgrunnen var en følelse av at kringkastingen ikke tok tilbørlig hensyn til arbeidernes interesser.³ Et særlig insitamment var utarbeidelsen av en ny kringkastingslov i 1926. Denne fastslo at den ansvarlige ledelse for kringkastingen skulle ligge i hendene på et «radiatoråd» med 9 medlemmer, hvorav 3 skulle utpekes av lytterorganisasjoner etter hvor mange medlemmer de hadde. Etter at Arbeidernes Radioklubb i København var stiftet i mars 1926 ble det landsomfattende Arbeidernes Radioforbund (ARF) dannet i august samme år. Likevel ble tiden for knapp, og de tre lytterplassene gikk til borgerlige lytterforbund. Den manglene representasjon ble imidlertid et virkningsfullt argument i arbeidet med å danne et slagkraftig arbeiderradioforbund.

Et hovedankepunkt fra ARF var den form for nøytralitet som ble praktisert i den tidlige danske kringkasting, og som innebar at det helst ikke skulle rettes angrep mot offisielt anerkjente institusjoner og begrep. Programmene ble derfor forhåndssensurert, men arbeiderlytterne hadde følelsen av at sensur ble foretatt ensidig mot meninger og uttalelser fra arbeiderbevegelsens talsmenn. Selv om sensuren ble opphevet i 1928, hjalp det i praksis lite så lenge kringkastingsens ledelse var konservativt preget. Arbeiderlytterne ønsket at alle synspunkter usensurert skulle få slippe til i kringkastingen, gjerne i form av politiske diskusjoner. Forøvrig var en særlig opptatt av å utnytte kringkastingsens muligheter som opplysningsmiddel, og ARF ønsket å få i gang studiesirkelarbeid i tilknytning til radioforedrag.

ARF var et utavhengig forbund, men samarbeidet intimt med det sosialdemokratiske ungdomsforbundet og det danske Arbeidernes Oplysningsforbund. Arbeiderlytterne møtte en del skepsis i det sosialdemokratiske partiet i begynnelsen, men

denne avtok etter hvert som det ble klarere hvilken maktfaktor kringkastingen kunne være.

I 1928 hadde ARF nok medlemmer til å få en plass i radiatorådet. Året etter ble rådet utvidet til 15, og antallet lytterrepresentanter til 6, men på grunn av «listesamarbeid» mellom de borgerlige lytterforbund fikk ARF fortsatt bare en representant. Dette bidro til å skjerpe motsetningene mellom arbeiderlytterne og kringkastingen, og årene fram til 1934 var preget av en del konflikter med hensyn til programpolitikken. Ved radiatorådsvalget i 1934 var imidlertid ARF kommet opp i 71 500 medlemmer og fikk to plasser. Etersom det satt andre sosialdemokrater i rådet i tillegg, var det ikke lenger noen fast borgerlig flertall, og forholdet mellom arbeiderlytterne og kringkastingen ble langt mer avspent etter det. ARFs talsmenn begynte å omtale kringkastingen som frisinnnet, samtidig som det fra borgerlig hold begynte å komme inn klager over sosialistisk slagside i programmene. Resultatet ble at ARF begynte å slå ring rundt kringkastingen heller enn å angripe den.

Etter dette ble det satset mer på det praktisk-tekniske arbeidet, ettersom en anså at arbeiderne kunne ha utbytte av å høre på radio. Et viktig tiltak var en kooperativ radioforretning i København som fikk stor betydning ved å sikre arbeiderne billig radiomateriell og samtidig bidra til en generell senking av prisnivået på dette. Det ble arbeidet mye med å bekjempe støykilder, og de fleste arbeiderradioklubbene drev også humanitær virksomhet ved å dele ut radiomottakere til gamle og syke.

I *Holland* fantes det også et sterkt arbeiderradioforbund og det programmessige arbeidet kom der i en særstilling. Dette hang sammen med at den hollandske kringkasting var ordnet på en noe spesiell måte som hang sammen med den sterke oppdelingen av det hollandske samfunnet i politiske og religiøse grupperinger. Kringkastingsstasjonene var statseide, mens programproduksjonen var lagt i hendene på fire lytterorganisasjoner som disponerte over like store deler av sendetiden. Disse betalte for sendetiden, leie av lokaler og honorarer ved midler som kom inn fra lytterforeningenes medlemskontingent. Det var ingen tvungen lytteravgift, men de lyttere som ønsket å støtte en av lytterorganisasjonenes programarbeid, ydet frivillige økonomiske bidrag til dette.

En av organisasjonene var arbeiderradioforbundet V.A.R.A. (Verein von Arbeiter Radio Amatøren), som ble dannet i januar 1926.⁴ Forbundet bygget på tilslutning av lokale arbeiderradioklubber, og i 1933 var det rundt 400 av dem, med nærmere 140 000 medlemmer. I ledelsen for VARA satt

det i tillegg til arbeiderlytterrepresentanter også folk fra det sosialdemokratiske partiet og den faglige landsorganisasjonen.

Programvirksomheten var underlagt statlig kontroll, og det fantes bestemmelser om at programmene ikke skulle være statsfiendtlige, i strid med den alminnelige moral eller egnet til å utsette den offentlige orden for fare. Men bestemmelsene ble praktisert lempelig, og programselskapene hadde nokså stor bevegelsesfrihet. VARA dekket hele programspekteret med foredrag, diskusjoner, nyheter, musikk og kabaretprogram, og programmene var ment å skulle ha en uttalt sosialistisk tendens.

Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925-1930

Det gjorde seg ikke gjeldende noen stor interesse for kringkastingsspørsmål i norsk arbeiderbevegelse i denne perioden, og verken DNA eller NKP hadde noen klar oppfatning av hvordan de skulle forholde seg til det nye meddelsmidlet. Likevel kan en spore en utvikling fra en noe tvetydig holdning i 1925 til en klar misnøye med det private Kringkastingsselskapet i 1929 og de første organiserte mottiltak i 1930.

Ved den norske kringkastingens start i 1925 var det positiv interesse å spore både i DNAs og NKPs presse. Det var særlig kringkastingens muligheter som folkeopplyser for de brede lag av befolkningen som det ble lagt vekt på.⁵ Men det kom også fram betenkeligheter. I Norges Kommunistblad ble det pekt på faren for passivisering og borgerlig indoktrinering av arbeiderne, mens Arbeiderbladet klaget over de store utgifter som var forbundet med å bli radiolytter. Dette skillet holdt seg. I NKP var en særlig opptatt av kringkastingens ideologiske innhold, mens en i DNA lenge var opptatt av de økonomiske problemene som arbeiderne sto overfor når de skulle bli radiolyttere.

NKP ble etter hvert svært kritisk til programtilbudet fra Kringkastingsselskapet. Programmene ble dels anklaget for å være uaktuelle, dels ble de anklaget for å ha en skjev politisk profil, med front mot arbeiderbevegelsen. Som det het i en kronikk i Norges Kommunistblad i 1927: «Dette viser tydelig hvilket maktområde den herskende klasse har skaffet seg i radioen. Radioprogrammet er den nuværende herskende classes program, selv om det dekker sig under masken politisk nøytralitet og under denne falske tittel søker å få innflytelse over de store masser.»⁶ I NKP så en med bekymring på denne

utvikling, og en sats i første omgang på å vekke flere arbeideres interesse for radiospørsmål. I 1927 var Mot Dag-gruppen blitt tilknyttet NKP, og det later til at gruppen brakte med seg en stor interesse for kringkastingsspørsmål inn i partiet. Norges Kommunistblad, som da var redigert av Trond Hegna, startet således i juni 1927 den første radiokritikkspalte i norsk arbeiderpresse med Trygve Bull som medarbeider. I mars samme år lanserte dessuten Rudolf Nilsen tanken om en egen norsk arbeiderradiobevegelse etter dansk og tysk mønster.⁷ Det langsiktige mål måtte være å få en statsdrevet kringkasting, skrev Nilsen, men alt under Kringkastingsselskapet måtte en søke å få innflytelse på programmene, slik at de kunne virke «i arbeidernes ånd». NKPs interesse for kringkastingsspørsmål ble imidlertid mindre igjen etter at Mot Dag gikk ut av partiet i januar 1928.

I DNA var det generelt liten interesse for kringkastingsspørsmålet utenom det som er nevnt. I 1928 begynte imidlertid Arbeiderbladet å kritisere organiseringen av kringkastingdriften i Norge. Ordningen med ett stort og flere små private aksjeselskap ble sett på som en hindring på veien mot å bygge ut en kulturelt og teknisk sett tilfredsstillende kringkasting. I en lederartikkel ble det påpekt at antallet lyttere hadde stagnert på grunn av den dårlige utbyggingen av sendernettet.⁸ Derfor måtte kringkastingen gå over til å bli statsdrevet slik at den kunne bli «til adspredelse og til kunnskapsmeddelse for alle dem som har vanskelig for å komme direkte til konsertsalene og undervisningsanstaltene.»

I 1928 kan en registrere en tydelig misnøye med kringkastingen både i DNA og NKP. Når det ennå ikke var oppstått noen arbeiderradiobevegelse, må antakelig årsaken søkes i to forhold: Dels var det svært få arbeidere som hadde radio i Norge, og dels holdt kringkastingen en nokså lav programprofil, selv om denne profilen nok var skjev.

I 1929 skjedde det to ting som forandret situasjonen. For det første var Kringkastingsselskapet i ferd med å bygge ut den såkalte storstasjonen på Lambertseter som var ment å skulle bety en vesentlig bedring av lytterforholdene i Sør-Norge. Dermed håpet en at kringkastingen skulle få et slags nytt gjennombrudd i Norge. For det andre ser det ut til at programtilbudet på denne tiden fikk en klarere borgerlig tendens enn tidligere. Vilhelm Tvedts ansettelse som programsjef medførte at kringkastingen større grad forsøkte å gjenspeile samfunnslivet, og da var det vanskelig å holde politiske uttalelser utenfor. Det ser imidlertid ut til at dette bare kom borgerlige politikere til gode. I Arbeiderbladet ble det betegnet som en «ny kurs»

dette at kringkastingen «stilte seg til tjeneste for enkelte politiske organisasjoner» og DNAs stortingsgruppe ble bedt om å interpellere om saken.⁹

Resultatet av at kringkastingen forsøkte å være mer aktuell ble derfor at den kom i et sterkere motsetningsforhold til arbeiderbevegelsen. Høsten 1929 var det klart at det både innenfor DNA og NKP ble arbeidet med planer om å danne arbeiderradioklubber i nær framtid.

20. januar 1930 kunne kommunistavisen Arbeideren melde at Arbeidernes Radioforbund var dannet.¹⁰ Det het at det blant «de mange tusener av arbeidere i Norge som interesserer sig for radio» lenge hadde vært behov for en sammenslutning som kunne ta opp kampen mot «den helt gjennom borgerlige og arbeiderfiendtlige tendens som kringkastingen nu har». Derfor var det på en konferanse i Oslo av radiointeresserte arbeidere besluttet å danne et Arbeidernes Radioforbund, med et foreløpig styre på 3. Dette skulle forberede en landsomfattende konferanse senere på våren, het det. Forbundets program var som følger:

1. Forbedring av radioprogram i overensstemmelse med arbeidernes interesser.

2. Krav om at Arbeidernes Radioforbund fikk disponere enkelte aftener i kringkastingen, eventuelt dele kveldens program.

3. Krav om nedsettelse av avgiften og prisen på radiomateriell.

4. Teknisk bistand til arbeiderradiolytterne.

5. Dannelse av arbeiderradioorganisasjoner over alt i landet og forberedelse av et snarlig landsmøte i Arbeidernes Radioforbund.

I DNA så en med sterk mistenksomhet på nydannelsen. I Arbeiderbladet ble det pekt på at det ikke var skjedd noen åpen innkallelse til det forberedende møtet, og at de fleste styremedlemmene var kommunister.¹¹ I DNA så en på det som et papirforbund og som et redskap i NKPs kamp for å svekke DNAs innflytelse over arbeiderne. Samtidig ble det pekt på at det nå måtte bli alvor av de planer som hadde vært drøftet i avisen, slik at en kunne få «et virkelig Arbeidernes Radioforbund.»¹²

Det er sannsynlig at DNAs forklaring er riktig. Etter at kommunistene i begynnelsen av 1929 hadde sluttet seg til de såkalte Strassburgertesene, rådde det bitre motsetninger mellom de to arbeiderpartiene, og NKP betraktet DNA som en taktisk hovedfiende i klassekampen. I så tilfelle var det inte-

ressant at radiosaken ble vurdert som et område der det var mulig å trekke til seg folk i konkurransen partiene imellom. Imidlertid kom det ikke noe mer ut av Arbeidernes Radioforbund, og i en oversikt over norske radioklubber og lytterforeninger i 1932 forekom ikke forbundet i det hele tatt.

Våren 1930 var det klart at interessen for kringkastings-spørsmål var for oppadgående i DNA, og i Arbeiderbladet ble det gitt uttrykk for misnøye med kringkastingsens dårlige dekning av 1. mai det året. 5. mai kunne så Oslo Arbeiderparti innby til et møte av «radiointeresserte partifeller» for å drøfte dannelsen av en arbeiderradiobevegelse,¹⁴ og 22. mai ble det holdt konstituerende møte i Arbeidernes Radioklubb i Oslo (ARKO). Klubbens målsettinger skulle være som følger:

1. Virke for større interesse blant arbeiderne for kringkastingen.

2. Øke arbeidernes innflytelse på kringkastingsens alminnelige programmer.

3. Utvirke at der ved bestemte anledninger utsendes programmer av spesiell interesse for arbeiderklassen.

4. Skaffe medlemmene teknisk veiledning i bygging og behandling av apparater.

5. Arrangere utstillinger, kurser og foredrag, besøk på radiostasjoner o.l.

6. Arbeide for at lisensavgiften blir så rimelig som mulig.

7. Arbeide for at særlig vanskelig stillede medlemmer (ubemidlede, gamle og invalider) gis lettelser i anskaffelse og bruk av radio.

På stiftelsesmøtet gikk det klart fram at en var inspirert av lignende tiltak i utlandet, idet det ble pekt på situasjonen i Danmark og Holland som forbilder. I tillegg var det særlige norske forhold som gjorde det viktig å organisere arbeiderlytterne på dette tidspunkt. I 1930 utlöp Oslo Kringkastings-selskaps konsesjon, og Handelsdepartementet hadde gitt Telegrafstyret i oppdrag å utrede hvilke nye organisasjonsformer som kunne komme på tale. I mai 1930 la regjeringen fram Telegrafstyrets utredning som en proposisjon. I denne ble det anbefalt at staten overtok den tekniske driften, mens et privat aksjeselskap eid av pressens organisasjoner skulle få ansvaret for programproduksjonen. I DNA var en sterkt imot tanken om et presseeid programselskap, som en fryktet ville bli dominert av konservative hovedstadsaviser. En pressgruppe av arbeiderlyttere kunne være et nyttig mottiltak. Det nyvalgte

styret i ARKO fikk da også i oppdrag å utarbeide en skrivelse til Stortinget der det skulle protesteres mot planene om et presseeid programselskap. I stedet måtte staten ha den hele og fulle kontroll, også med programdriften. Klubbens uttalelse ble oversendt Stortinget i slutten av mai. Lignende uttalelser framkom fra nynorskhold, og Kirkedepartementet gikk også inn for full statsdrift. Dermed besluttet Stortinget å utsette saken i påvente av en egen utredning fra Kirkedepartementet.

Ved årsskiftet 1930/31 kom den første tilveksten til den norske arbeiderradiobevegelsen i form av to radioklubber på Sørlandet, i Kristiansand og Vennesla. Antakelig var en inspirert fra Oslo, men det later ellers til at klubbene oppsto på grunn av særegne lokale forhold på Sørlandet. Etter at lytterforholdene tidligere hadde vært svært dårlige, bygget Oslo-selskapet høsten 1930 en reléstasjon i Kristiansand og radiointeressen var stor på Sørlandet denne høsten. I desember kunne John Bergh på vegne av Kristiansand Arbeiderparti innby til stiftelse av en arbeiderradioklubb i byen. Bergh kom senere til å få en sentral plass i den norske arbeiderradiobevegelsen. Han arbeidet som telegrafist ved jernbanen og hadde fått interesse for radio via arbeidet. Han fikk høre om de danske arbeiderlytternes arbeid og ville forsøke å få til noe lignende i Kristiansand. I den forbindelse tok han kontakt med danske arbeiderlyttere, som ga råd og vink om hvordan en skulle gå fram.¹⁵ Bergh hadde et svært entusiastisk syn på kringkastings muligheter for arbeiderne: «Den gir den forholdsvis ubemidlede adgang til å utvikle sig åndelig, så han derved får anledning til å dyktiggjøre sig og gjøres i stand til å opta konkurransen med de bedrestillede, som på grunn av sine penger har anledning til å søke skoler.»¹⁶

Kristiansandklubben hadde forøvrig et punkt på programmet i tillegg til Oslo-klubbens, idet den ønsket å få arbeiderlyttere inn i Kringkastingssselskapets programråd og styre. Dessuten la klubben større vekt på det praktisk-tekniske arbeidet enn Oslo-klubben, noe som lar seg forklare med at lytterforholdene fremdeles var mye dårligere på Sørlandet. Klubben samarbeidet med enkelte radioforretninger om demonstrasjon av radiomottakere, og hadde en fast tekniker som etterså medlemmenes apparater for en rimelig penge. Det ble også drevet humanitært arbeid med utdeling av radioer til syke og gamle. Dette arbeidet later til å ha vært tydelig inspirert av de danske arbeiderradioklubbens arbeid.

Høsten 1930 regnet en i DNA med at det snart ville komme flere arbeiderradioklubber, slik at det kunne dannes et landsforbund. Det kom imidlertid til å gå annerledes.

Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1931-1933

Etter 1930 var forholdet mellom arbeiderbevegelsen og kringkastingen for alle praktiske formål et forhold mellom DNA og kringkastingen, idet NKP gjorde seg lite gjeldende.

I perioden 1931-33 var forholdet mellom DNA og Kringkastingsselskapet heller anspent, og striden sto særlig om fortolkningen av begrepet politisk nøytralitet i programvirksomheten. Som nevnt skulle kringkastingen være politisk nøytral, og dette ble tolket slik at uttalelser av politisk karakter skulle holdes utenfor radioprogrammene. Men samtidig forsøkte programledelsen å gjøre kringkastingen mer aktuell, ved i noen utstrekning å ta opp problemer av sosial og økonomisk karakter og ved å oppsøke ulike arrangementer og overføre dem i kringkastingen. I så konfliktfylte tider ble det uråd å holde politiske uttalelser utenfor, og den passive formen for politisk nøytralitet ble en svært u håndterlig rettesnor for programledelsen. I DNA så en det slik at dette førte til borgerlig slagside i kringkastingen, og Tranmæl avfeide den passive formen for nøytralitet med disse ordene: «Det heter at kringkastingens program skal være politisk nøytralt. Dette er selvfølgelig noe sludder. Bare analfabeter kan være nøytrale. Menn og kvinner med kunnskap, utsyn og en livsopfatning kan ikke fornekte sig selv ... Emnene ... er i politisk henseende mere eller mindre nøytrale. Men de fleste kan likevel ikke unngå å streife inn på betraktninger av politisk art. Det er kanskje denne omstendighet som gir det som blir foredratt kjøtt og blod, slik at det vekker interesse.»¹⁷ I DNA ønsket en å få en aktiv form for politisk nøytralitet, slik at representanter for ulike politiske syn kunne få slippe til uten å bli sensurert.

Denne motsetningen mellom Kringkastingsselskapets programpolitikk og arbeiderbevegelsens syn på kringkastingens rolle, fikk en dramatisk utløsning i forbindelse med 1. mai-programmet i radio i 1932. For første gang var det satt opp et spesielt festprogram for arbeiderlyttere, etter at Arbeidernes Radioklubb i Oslo hadde forhandlet med kringkastingen. Taler for dagen skulle holdes av Landsorganisasjonens formann Halvard Olsen. Som det var vanlig med taler fra studio, måtte Olsen framlegge sin tale for en programkomité, og denne krevde at en del måtte strykes fordi det var for politisk betont. Olsen hevdet at han allerede hadde moderert seg og gikk ikke med på å utelate noe. Da programsjefen Tvedt fastholdt påstanden om at talen var for politisk betont som den var, unnlot Olsen å møte opp for å holde talen. I stedet ble det utsendt en

hilsningstale til arbeiderne på esperanto, noe som vanskelig kunne sies å være noen tilfredsstillende erstatning.

Denne hendelsen aktualiserte i høy grad behovet for å ta opp arbeiderbevegelsens forhold til kringkastingen på en mer inngående måte. Handelsdepartementets nye proposisjon om nyordningen av kringkastingen understreket behovet ytterligere. Arbeidet med denne proposisjonen hadde pågått siden våren 1931 da Kirkedepartementets alternative utredning om statsdrift var lagt fram, og Handelsdepartementet kunne legge fram den endrede nyordningsproposisjonen 27. mai 1932. Etter det som ble foreslått i denne, skulle *både* den tekniske og den programmessige siden av kringkastingen ordnes som statsdrift og sortere under henholdsvis Handelsdepartementet og Kirkedepartementet.¹⁸

Det var således klart at det bar mot ren statsdrift, men i DNA slo en seg ikke til ro med det. En leder i Arbeiderbladet 1. juni trakk opp en del prinsipielle synspunkter på hvordan kringkastingen skulle nyordnes. Antakelig ga lederen uttrykk for partiets linje i dette spørsmålet.¹⁹ Det ble advart mot at kringkastingen fortsatt skulle høre inn under Handelsdepartementet via Telegrafstyret. «Kringkastingen skal være en generalnevner for all kulturvirksomhet i dette land,» slo lederen fast, og derfor måtte den sortere helt og holdent under Kirkedepartementet. Dessuten måtte kringkastingen organiseres som en mest mulig selvstendig og uavhengig institusjon med eget budsjett. Kringkastingssjefen måtte ha «den størst mulige handlefrihet i samarbeid med et arbeidsutvalg, og særlig med dette utvalgets formann.» Kringkastingen kunne komme til å bli så viktig at denne ordningen «kanskje kunne lede til at vi fikk et eget kulturdepartement.»

DNAs skepsis mot Handelsdepartementet bunnet antakelig i at dette departementets restriktive syn på politikk i radio hadde ført til en passiv form for nøytralitet som ikke tjente arbeiderbevegelsens interesser. Dessuten så en det slik at Telegrafstyrets innflytelse hadde medført en prioritering av den rent tekniske siden av kringkastingen, slik at det var blitt for lite igjen til programtjenesten. DNA var også misnøyd med Telegrafstyrets sterke engasjement for et presseeid program-selskap. Det var derfor naturlig å alliere seg med Kirkedepartementet og anbefale at dette fikk den sentrale rollen ved utformingen av den nye kringkastingen.

Nyordningen skulle behandles av Stortinget først i 1933. I mellomtiden fikk arbeiderbevegelsen en tilvekst som kom til å engasjere seg aktivt i kringkastingsspørsmål. Det var Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF), med Håkon Lie som en

pågående og initiativrik sekretær. Ettersom arbeiderlytterbevegelsen bare var i sin spede begynnelse, kom AOF inntil videre til å overta mye av arbeidet med arbeiderlytterspørsmål. AOF var særlig opptatt av hvordan kringkastingen kunne utnyttes i arbeiderbevegelsens eget opplysningsarbeid. Etter å ha drøftet arbeidernes forhold til kringkastingen i flere møter, sendte AOFs forretningsutvalg en lengre henvendelse til Kringkastingsselskapets programråd i august 1932.²⁰ Etter forretningsutvalgets mening var det «den almindelige opfatning innenfor arbeiderklassen» at det ikke «fremkommer stoff i radioprogrammene av særlig interesse for de tusener av arbeiderlyttere som allerede finnes, i påtagelig motsetning til hvad tilfellet er i våre skandinaviske naboland.»

For å få rett på dette, ønsket AOF å få oppfylt tre sentrale krav. Det første var at det i programrådet måtte gis plass for en representasjon for arbeiderbevegelsen. For det andre ønsket en å få mer aktuelle program om sosiale og økonomiske emner. Selv foreslo forretningsutvalget en serie forelesninger under tittelen «Aktuelle socialpolitiske spørsmål», der kjente folk innen norsk arbeiderbevegelse skulle forelese. Disse forelesningene var ment å skulle gå inn som et ledd i AOFs egen skoleringsvirksomhet, og forbundet tilbød seg både å organisere lyttergrupper (eller studiesirkler) og sende ut undervisningsmaterieil.

En nødvendig betingelse for at slike sendinger skulle komme igang, var at kringkastingen oppga sin passive form for nøytralitet, og dette var forretningsutvalgets tredje krav. Det ble i den forbindelse vist til Danmark som et forbilde.

I programrådet ble bare forslaget om en foredragsserie behandlet. Fra flere hold ble det uttrykt bekymring for at en slik serie ville bli politisk ensidig, men det ble besluttet å forhandle med AOF om saken. Etter langvarige forhandlinger ble det oppnådd enighet om å sette opp en serie om den internasjonale arbeiderbevegelsens historie, og programrådet ga omsider sin tilslutning, under forutsetning av at det siden ble satt opp serier med et annet politisk utgangspunkt. På dette tidspunktet kom imidlertid også Kringkastingsselskapets styre inn med betenkeligheter, og resultatet ble et ytterligere kompromiss, idet to av foredragsholderne skulle være borgerlige. Fra arbeiderbevegelsen var foredragsholderne Halvard Lange (om Karl Marx og det kommunistiske manifest), Arne Ording (om den tidlige arbeiderbevegelsen), Halvdan Koht (om den 1. internasjonale), Finn Moe (om de første sosialistiske arbeiderpartier) og Håkon Meyer (om den 2. internasjonale). Foredragene ble sendt våren 1933.

Høsten 1932 var det i alle tilfelle flere tegn som tydet på at kringkastingen gikk i retning av større aktualitet og toleranse for politiske uttalelser. Representanter for arbeiderbevegelsen slapp til ved flere anledninger enn før. Antakelig har arbeiderlytternes aktivitet spilt en viss rolle her. Kringkastingen var siden slutten av 20-årene på glid i retning av større aktualitet. Når det kom krav om at arbeiderbevegelsens folk måtte slippe til i større utstrekning, var det derfor mindre motforestillinger mot dette enn tidligere.

Likevel var det ikke noen forsonlig holdning i arbeiderbevegelsen overfor kringkastingen rundt årsskiftet 1932/33. De resultater som var oppnådd, ble framstilt som noe arbeiderbevegelsen hadde måttet tilkjempe seg under hard motstand. I årsberetningen for Arbeidernes Radioklubb i Oslo het det at kringkastingen ble «ensidig brukt og misbrukt i det kapitalistiske samfunns tjeneste»²¹ og AOFs årsberetning fortalte om «hvilke vanskeligheter som tårnes opp når arbeiderne retter en henvendelse til det kringkastingselskapet de selv er med og opprettholder.»²²

Arbeiderbevegelsen og nyordningen

20. januar 1933 vedtok Stortinget med 91 mot 48 stemmer at kringkastingen skulle organiseres som statsdrift med virkning fra 1. juli samme år. Flertallet besto hovedsakelig av DNAs og Venstres representanter. Det ble overlatt til Kirkedepartementet i samarbeid med Handelsdepartementet å komme med forslag til den nærmere utforming av statskringkastingen. 5. mai samme år la Kirkedepartementet fram proposisjonen til ny kringkastingslov.²³ Etter denne skulle kringkastingen sortere under Kirkedepartementet, men ellers ha en svært selvstendig stilling.

Kringkastingen skulle ha et styre med 5 personer og et riksprogramråd med 15 personer. På dette punkt var DNA uenig. Partiet gikk i stedet inn for et tremannsstyre utpekt blant riksprogramrådets medlemmer. Denne motstanden mot et selvstendig styre hang antakelig sammen med at det tidligere styret etter partiets mening hadde prioritert den tekniske siden på bekostning av programarbeidet, samtidig som det hadde hatt en for sterk stilling i forhold til programrådet. DNAs syn vant imidlertid ikke fram, og 22. juni ble forslaget til kringkastingslov enstemmig vedtatt. 1. juli kunne Norsk Rikskringkasting erstatte de private kringkastingselskapene. Etter nyordningen skulle et regjeringsoppnevnt styre på 5 ta seg av økonomiske, tekniske og administrative spørsmål, mens en

riksprogramsjef skulle ha det øverste ansvar for programvirksomheten, samtidig som han skulle være kringkastingens ansikt utad. Riksprogramrådet, med 4 medlemmer utpekt av Stortinget og 11 av regjeringen, skulle møte to ganger i året og trekke opp de prinsipielle linjene for programvirksomheten. På en måte var det en lytterrepresentasjon uten formell tilknytning til lytterorganisasjoner. I stedet skulle medlemmene hentes fra ulike deler av samfunnslivet. Rådet skulle blant sine medlemmer velge et programutvalg på 8, som skulle møtes hver tredje uke for å bistå riksprogramsjefen med å utforme programmene i store trekk ved å bidra med råd og kritikk.

Det hersket betinget tilfredshet med den nye kringkastingsordningen i DNA. Hvordan forholdet videre skulle utvikle seg, var mye avhengig av hva slags personer som ville komme til å gi de formelle strukturene innhold. Styret var det første som ble utpekt, og sammensetningen vakte sterk misnøye i DNA. Styreformann ble Venstre-mannen Arnold Ræstad, og de 4 øvrige sognet også til borgerlige partier, mens DNA måtte nøye seg med en varamann. I Arbeiderbladet ble dette betegnet som en «fornærmelse og tilsidesettelse» mot landets største parti.²⁴ I riksprogramrådet fikk imidlertid partiet to representanter, Håkon Lie og Johan Falkberget. Redaktør Oscar Pedersen sognet også til DNA og var en av de 8 i programutvalget.

Det første møte av riksprogramrådet i november skulle forøvrig avgi stemmer for hvem som burde bli riksprogramsjef. Den ene kandidaten, Olav Midttun, dosent i landsmål ved universitetet i Oslo, møtte som varamann på møtet og snakket varmt for kringkastingens store oppgaver som folkeopplyser. Han ønsket også å åpne kringkastingen for politiske ordskifter. Likevel var en i DNA mest stemt for den andre kandidaten, Christian Gierløff, en liberal publisist. Dette skyldtes at en anså Midttun for noe kontroversiell på grunn av hans sterke engasjement i målsaken. Regjeringen valgte likevel Midttun til slutt, noe som vakte sterk kritikk innen Høyre og Riksmålsforbundet. I DNA mente en Gierløff var forbigått fordi han ikke var «rett-troende nok» som Venstremann. Men når Midttun nå engang var utpekt, måtte han møtes «med lojalitet» og så fikk en senere bedømme ham «på grunnlag av hans arbeid og innsats».²⁵

Arbeiderradiobevegelsen 1931-33

Som en har sett i det foregående, spilte arbeiderradiobevegelsen en svært beskjeden rolle i forholdet til kringkastingen i

perioden 1931–33. I stedet for den forventede ekspansjon stagnerte arbeiderradiobevegelsen med de 3 klubbene som alt var dannet.

Arbeidernes Radioklubb i Oslo slet med dårlig økonomi i 1931, og kunne først mot slutten av året begynne å avholde faste medlemsmøter. Det var også lite radiostoff i Arbeiderbladet dette året, og i radioklubben ble det klaget over at det var så liten agitasjon for arbeiderradiosaken i avisen. Det ser ut til at radioklubben i første omgang forble en sekt for de allerede «radiofrelste», et møtested der disse kunne komme sammen og demonstrere selvbygde apparater for hverandre.

I Kristiansand var oppslutningen bedre, noe som nok skyldtes at kringkastingen der fremdeles hadde noe av nyhetsverdien over seg. Dessuten klarte klubben å bygge opp et brukbart servicetilbud for sine medlemmer, slik at det innebar økonomiske fordeler å stå i klubben. Dette var noe Oslo-klubben ikke hadde maktet.

I 1932 var det tegn til noe større aktivitet. I Arbeiderbladet ble den sporadiske radiospalten utvidet til å bli en fast ukentlig side under tittelen «Arbeiderbladets Radio». I februar begynte dessuten Arbeidernes Radioklubb i Oslo å arrangere såkalte «radiomøter» sammen med partiets Oslo å arrangere såkalte «radiomøter» sammen med partiets distriktsforeninger for å skape publisitet om arbeiderradiobevegelsen. Kristiansandklubben hadde allerede arrangert en rekke slike møter, og inspirasjonen kom antakelig derfra. Likevel ble ikke oppslutningen særlig bedre. Oslo-klubben fikk bare rundt 50 nye medlemmer i 1932, slik at medlemstallet lå på rundt 200 ved årsskiftet 1932/33. En ny agitasjonsrunde våren 1933 medførte heller ingen stor oppslutning om radioklubben i Oslo.

Årsaken til stagnasjonen må nok søkes i flere forhold. Den mangelfulle oppslutningen om Arbeidernes Radioklubb i Oslo hadde nok særlig sin bakgrunn i at klubben ikke maktet å markere seg som noe attraktivt organisasjonstilbud. Den hadde ikke økonomi til å kunne tilby sine medlemmer økonomiske fordeler i form av billigere radiomateriell og rimelige reparasjonsmuligheter. Kristiansandklubben var langt bedre organisert på dette området, og lot også til å være den radioklubben som drev best.

DNAs ledelse var nok positivt innstilt til arbeiderradiobevegelsen, men det var andre oppgaver som måtte prioriteres høyere. Oslo-klubben fikk således ingen økonomisk støtte fra parti eller fagbevegelse, noe som uten tvil virket hemmende. Det later til at DNA-ledelsen var tilfreds med å overlate arbei-

derlytterspørsmålene til AOF inntil videre. I et tilbakeblikk fra 1933 ble de tidlige organisasjonsbestrebelsene beskrevet slik: «Det var et vanskelig arbeid å få våre parti- og meningsfeller til å forstå hvorfor vi hadde stiftet vår lytterforening. De færreste forsto hvilken betydning det ville ha for arbeiderklassen at kringkastingen ikke fikk lov å gjøre hvad den vilde under en ukontrollert «nøytralitetsmaske». De fant dette påfunnet vårt nærmest som et utslag av «radiodilla» og under sin verdighet å tenke nærmere over det.»²⁶

Hvor stor utbredelsen av radio var i arbeiderklassen i denne tiden er vanskelig å si, men utenom tettstedene, der en kunne ha en rimelig krystallmottaker, var utbredelsen neppe særlig stor. Arbeidskonfliktene og de forverrede levevilkårene som den økonomiske krisen medførte, gjorde sitt til at radioen for de fleste fortsatt måtte betraktes som en luksus.

En kan spørre seg hvorfor det ikke oppsto arbeiderradio-klubber rundt de andre kringkastingstasjonene der det var mulig å høre på krystall? Sannsynlig manglet det initiativtakere av John Berghs type og det er også mulig at en del arbeiderlyttere gikk inn i de «upolitiske» lytterforeningene som fantes. Disse hadde ennå ikke noen front mot DNA, og når det gjaldt rent tekniske spørsmål, kom ikke de politiske motsetningene så klart fram.

På mange måter kan en si at den tidlige arbeiderradiobevegelsen kom på et for tidlig tidspunkt. Oppkomsten var hovedsakelig betinget av at NKP hadde dannet sitt eget forbund, og at det var behov for en pressgruppe i forbindelse med nyorganiseringen av kringkastingen. Det viste seg raskt at NKP-forbundet ikke var noen trusel for DNA, og nyorganiseringen trakk i langdrag. Dessuten viste det seg å være liten interesse for saken ute blant arbeiderne. Dermed ble arbeiderradiobevegelsen hengende mye i luften.

Arbeiderbevegelsen og NRK 1933-35

I DNA var det tilfredshet med at en hadde fått en statsdrevet kringkasting, men altså ingen stor tilfredshet med personutnevnelser i kringkastingens organer. Det viste seg etter hvert at den nye kringkastingsledelsen var relativt åpen overfor krav fra arbeiderbevegelsen. Likevel var en ikke overbevist i DNA om at det var noe varig omslag, og det ble derfor fortsatt ansett som viktig å organisere arbeiderlytterne slik at deres krav ble tillagt større vekt. Tidlig i 1934 begynte dessuten de borgerlige lytterforeningene å gå til sterke utfall mot kringkastingen, med klager på målbruken i radio og krav om lytteravstemning om

dette spørsmålet. For DNA gjaldt det å forhindre at rikskringkastingen falt tilbake i de gamle spor fra Kringkastingsselskaps tid.

Dette var bakgrunnen for at DNAs sentralstyre i februar 1934 ga AOF i oppdrag å organisere arbeiderlytterforeninger rundt om i landet, med sikte på å danne et arbeiderlytterforbund. Organisasjonsframstøtet ble markert med et stort radiomøte i Oslo. Her ble det mant fram dystre perspektiver dersom ikke arbeiderlytterne organiserte seg for å påvirke NRK. Olav Dalgard, som var aktivt med i film- og teaterarbeid i AOF, var hovedtaler. Han fant grunn til å kritisere NRK for dens «upolitiske» linje. «Vi må være opmerksom på at de fascistiske krefter øver et stadig sterkere press på kringkastingen. Vi har ikke lov til å finne oss i at våre fiender fascistene får makten over denne talerstolen i ly av et venstre-liberalt styre. Det kan bli denne talerstolen som gir våre fiender chansen til å knuse oss. La oss ta den chansen fra dem, mens det enda er tid.»²⁷

Når Dalgard snakket om fascistene i radioen, var det et par faste medarbeidere og enkelte kåsører han tenkte på. Viktigste var Victor Mogens, radioens faste utenrikskronikør siden 1927 og samtidig utenriksredaktør i Fedrelandslagets avis ABC. Etter hvert kom Mogens' tyskvennlige holdning stadig klarere fram, og fra 1933 var han under stadig angrep i arbeiderpressen. Andre som kom i skuddlinjen var garnisonsprest Kjeld Stub, kåsørene Eivind Mehle (pressesjef for Nasjonal Samling) og major Trygve Gran og endelig tysklæreren Eberhard Günther Kern, som var såkalt Ortskommandant for det tyske nazistpartiet, med den oppgave å påvirke tyskere som var bosatt i Norge.

Når en i DNA fant grunn til å komme med slike advarsler, var nok perspektivet rettet mer mot hva som kunne skje i en tilspisset situasjon, heller enn hva som hadde skjedd inntil da. I DNA fryktet en at den sterke kritikk som ble reist mot NRK fra Høyre- og Bondepartihold og borgerlige lytterforeninger skulle bli brukt som et argument for å gå fra systemet med en uavhengig statskringkasting. En slik utvikling ville kunne svekke arbeiderbevegelsens posisjon posisjon.

Usikkerheten med hensyn til NRK-ledelsens linje fortapte seg raskt utover våren 1934, og kom aldri tilbake igjen i DNA. På programrådsmøtet i slutten av april 1934 uttrykte Håkon Lie seg i helt andre ordelag enn Dalgard. Selvsagt skjedde det ingen slik plutselig omveltning i holdning. De ulike uttalelser må ses på bakgrunn av de fora de ble framført i. På lyttermøtet

var det viktig å dramatisere faren for en borgerlig reaksjon, mens Lie i programrådet kunne gi et mer avbalansert uttrykk for DNAs syn på NRK. Lie konstaterte en betydelig bedring i forhold til Kringkastingsselskapet. En hadde nå «en ganske annen dyktig ledelse av Kringkastingens programvirksomhet enn tidligere», og programledelsen ble rost for å søke «å holde et nivå og ... være en virkelig kulturinstitusjon.»²⁸

Programrådsmøtet våren 1934 innebar en vesentlig reduksjon av spenningen mellom arbeiderbevegelsen og kringkastingen. På dette møtet ble det enstemmig vedtatt å tillate politiske program i radioen, underlagt visse bestemmelser om politisk nøytralitet. Dermed hadde en forlatt den passive form for politisk nøytralitet for godt. Dessuten avviste programrådet med stort flertall de borgerlige lytterforeningenes krav om at spørsmålet om målbruken i NRK skulle underkastes lytteravstemning. Dermed hadde NRK fått vist at en ikke aktet å la seg diktere av borgerlige pressgrupper, og dette må ha virket beroligende i arbeiderbevegelsen.

Det gode forholdet ble sementert utover høsten 1934. På programrådets møte i november ble viktige arbeiderlytterkrav etterkommet. Det første gjaldt spørsmålet om en folkemottaker, noe som var blitt en kampsak for arbeiderradiobevegelsen. Programrådet vedtok enstemmig Lies forslag om å henvende seg til regjeringen og NRKs styre å ta spørsmålet opp til fornyet behandling. Det ble videre vedtatt at det skulle foretas overføringer fra idrettsstevner arrangert av Arbeidernes Idrettsforbund, og det ble vedtatt en nyordning av utenrikskronikkene, slik at Mogens dominerende stilling ble redusert. Lie uttrykte sin tilfredshet med å si at en nå hadde «en ganske annen kringkasting enn bare for et år siden, for ikke å snakke om lengre tid tilbake.»²⁹ Lie var også fornøyd med at sosiale og økonomiske emner nå hadde fått «en ganske anderledes bred plass» enn tidligere.

De faktorer som førte fram til denne tilnærmingen mellom DNA og NRK, kan summeres opp som følger: DNAs representasjon i programrådet gjorde at arbeiderlytterkrav kom lettere fram innen kringkastingen. Samtidig viste det seg at den nye kringkastingsledelsen førte en programpolitikk som lå nokså nær opp til det en krevde i arbeiderbevegelsen. Dertil kom at de borgerlige lytterforeningene gikk hardt ut mot rikskringkastingen i 1934, og dette ble i DNA oppfattet som et forsøk på å svekke kringkastingen og gjøre den mer høyredominert. På denne bakgrunn fant en i DNA at det var mer som bandt arbeiderbevegelsen og kringkastingen sammen, enn det som skilte.

Som en levende demonstrasjon av denne tilnærmingen kan en se Håkon Lies og Olav Midttuns felles opptreden på et stort arbeiderlyttermøte i Oslo i desember 1934. Midttun framhevet i tale radioens muligheter til å bli et folkeuniversitet. Som han sa: «Det er et fremtredende trekk ved norsk folkelynne dette, trangen til å skaffe sig lærdom og viden».³⁰ Kringkastingen måtte verne om og tilfredsstille denne trangen.

Midttun kom også inn på vanskene med å finne en tilfredsstillende form for lytterrepresentasjon. Programmene skulle ikke bare representere lytternes ønsker, men også «være et uttrykk for statens vilje». Staten måtte ta hensyn til de som av økonomiske, tekniske, geografiske og andre grunner ennå ikke var lyttere, men som under endrede forhold ville komme til å bli det. Dersom ulike lytterforeninger ble representert, var Midttun redd for at en ville få krav om at alle slags særinteresser skulle tilgodeses, slik at programmet skulle bli oppstykket i spesielle programposter. Midttun ønsket i stedet at radioen skulle ha en integrerende funksjon, ved å skape større forståelse mellom de ulike befolkningslag. Likevel kunne Midttun tenke seg et mer uformelt samarbeid med f.eks. Arbeidernes Lytterforening i Oslo (betegnelsen lytterforening ble brukt fra 1933). Ved å kanalisere arbeiderlytternes meninger på en oversiktlig måte kunne lytterforeningen gi programledelsen gode råd og ideer.

Håkon Lie gjorde på sin side rede for arbeiderbevegelsens filosofi overfor kringkastingen.³¹ Kringkastingen skulle bli et ledd i arbeidernes kulturreisning ved å bringe kulturgodene, som tidligere hadde vært forbeholdt et begrenset antall privilegerte, ut til arbeiderklassen. Gjennom radioen kunne arbeiderne få del i mye av det beste som ble prestert innenfor kunst og videnskap, og som statsinstitusjon var det viktig at kringkastingen opprettholdt sin sosiale og kulturelle målsetting. Nettopp denne stillingen kunne bli truet av den storm som reaksjonære borgerlige partier (Lie siktet til Høyre og deler av Bondepartiet) hadde reist mot kringkastingens ledelse. Selv om striden offisielt gjaldt språkbruken, var Lie ikke i tvil om at den også gjaldt kringkastingen som statsinstitusjon, og at angriperne ønsket å redusere den til et privatkapitalistisk foretak. Kampen sto mellom to ulike syn på kringkastingens målsetting; mellom de som krevde at kringkastingen skulle være lett, underholdende, overfladisk og sensasjonell, og de som ønsket å gjøre kringkastingen til en kulturspreder, et folkeuniversitet og en folkeoppdrager.

I denne striden måtte arbeiderne stille seg på målfolkets side, uttalte Lie. Målsaken var en klassesak, og nynorsken var

arbeidernes og bondens språk, folkemålet, som det var en viktig kulturpolitisk oppgave å kjempe for.

Selv om arbeiderne måtte solidarisere seg med kringkastingsens ledelse, betød ikke det at de skulle avskjære seg fra kritikk. Arbeiderbevegelsens talsmenn måtte slippe mer til, og NRK måtte i større grad rette søkelyset mot aktuelle sosiale, økonomiske og politiske spørsmål. Etter Lies mening kunne dette oppnås best ved at DNA fikk sin rettmessige representasjon i NRKs styre og programutvalg.

I 1934/35 slapp arbeiderbevegelsens representanter lettere til i kringkastingen enn før, noe som ved enkelte anledninger førte til kritikk fra Høyre og Bondepartiet. Etter hvert var det en klar tendens til at talsmenn for DNA frivillig dempet ned sine uttalelser når de opptrådte i kringkastingen, for ikke å gi Høyre og Bondepartiet mer ammunisjon i deres angrep på NRK-ledelsen. Dette kom tydelig fram ved 1.-mai programmet i radio 1935, der statsminister Nygaardsvold skulle holde talen for dagen. Nygaardsvold var lojal og holdt en svært forsiktig tale, der han snakket mer om verdensfredens problemer enn om aktuelle norske stridsspørsmål. Som han selv sa: «Jeg er ikke så nøye på hvad man sier om mig personlig, men jeg vil nødige skape nye og flere vanskeligheter for kringkastingen, enn den allerede har å kjempe med. Derfor skal jeg såvidt mulig forsøke å holde dagens og vårt lands aktuelle politiske spørsmål utenfor.»³²

På bakgrunn av denne tilnærmingen var det klart at Arbeidernes Lytterforbund (ALF), som ble stiftet 1. september 1935, ikke kunne få karakter av noen kampforganisasjon med front mot kringkastingen. Dette kom også klart fram i uttalelser fra ALFs første formann John Bergh. Bergh var helt innstilt på samarbeid og omtalte ALF som «det manglende bindeledd».³³ Ved å formidle arbeiderlytternes krav til kringkastingen og ved å trekke inn kringkastingsens folk på de store arbeiderlyttermøtene skulle ALF formidle en toveis kommunikasjon mellom arbeiderbevegelsen og kringkastingen.

Som et uttrykk for sin samarbeidsvilje la ALF inntil videre til side et så sentralt arbeiderlytterkrav som krav om lytterrepresentasjon i kringkastingsens styre og programråd. Etter Berghs mening var ikke lytterorganisasjonene modne til å påta seg representasjon, så lenge de ikke var ordentlig utbygd. Dermed var ALF kommet på linje med det syn en hele tiden hadde hatt i DNA og AOF. Kirkeminister Nils Hjelmtveit kom inn på dette ved kringkastingsdebatten i 1935. Etter hans oppfatning skulle kringkastingen være lydhør overfor lytterne, men ikke la seg diktere av dem. De norske lytterorganisasjo-

nene var etter hans oppfatning for svakt organiserte. Å gi dem representasjon i programrådet ville være å gi etter for typiske gruppeinteresser, og kringkastingen skulle tjene fellesinteressene og ikke særinteressene.³⁴ Dette kom til å bli DNAs linje resten av mellomkrigstiden.

DNA-regjeringen førte også en svært forsiktig politikk når det gjaldt utnevelser til kringkastingens organer. I 1935 skulle 2 medlemmer av styret og 8 medlemmer av programrådet skiftes ut, og dermed hadde DNA sjansen til å rette opp sin representasjon. I styret ble Arbeiderblad-journalisten Hans Amundsen satt inn, men ingen nye DNA-medlemmer ble satt inn i programrådet. Til gjengjeld ble Håkon Lie valgt inn i programutvalget senere på høsten, slik at DNA var representert i alle kringkastingens organer. Når en var så forsiktig med å sette inn sine egne folk, var det nok ut fra et ønske om å unngå anklager om «sosialisering». I DNA hadde en hele tiden understreket betydningen av en partipolitisk uavhengig kringkasting, og dette prinsippet ble overholdt.

Fra høsten 1935 kunne ALF ta over fra AOF som arbeiderlytternes talerør overfor kringkastingen, men det var fortsatt nært samarbeid mellom de to organisasjonene. Håkon Lie satt i ALF's styre og ALF gikk over til å se på Lie og Falkberget som arbeiderlytterrepresentanter. Ettersom en i DNA var nokså tilfreds med programpolitikken, kom ALF i stor grad til å konsentrere seg om det praktiske arbeidet med å få radioen ut til flest mulig arbeidere.

Arbeiderradiobevegelsen vokser fram

Etter at arbeiderradiobevegelsen lenge hadde vært preget av stagnasjon, besluttet DNAs sentralstyre i februar 1934 at tiden var inne til å gjøre noe på dette feltet, og ga AOF i oppdrag å organisere arbeiderlytterforeninger. Mannen som ble satt i spissen for arbeidet, var John Bergh. Han flyttet til Oslo våren 1934, og det later til at dette skjedde etter oppfordring av Oscar Torp, formann i DNA, etter at Torp hadde vært i Kristiansand og drøftet spørsmålet med Bergh.³⁵ Såvel Torp som Håkon Lie og Einar Gerhardsen hadde under besøk på Sørlandet fått et sterkt inntrykk av Berghs engasjement for arbeiderradiosaken. Bergh hadde selv tatt opp tanken om et norsk arbeiderlytterforbund, og sagt seg villig til å arbeide med dette.³⁶ Utgiftene til oppbyggingen skulle deles mellom DNA og AOF.

Arsaken til at initiativet ble tatt våren 1934, var høyst sannsynlig den allerede omtalte agitasjon mot rikskringkastingen fra de borgerlige lytterforeningenes side. Etter hvert som arbei-

derne i større utstrekning skaffet seg radio, kunne de komme til å slutte seg til de såkalte «upolitiske» foreningene dersom det ikke fantes arbeiderlytterforeninger. Det kunne bety en organisatorisk svekkelse av DNA. Dessuten var det viktig å motvirke et ensidig borgerlig press på kringkastingen.

Arbeidet med å bygge opp arbeiderradiobevegelsen tok for alvor til i august 1934. For å lede organiseringen opprettet AOF et eget radiokontor under John Berghs ledelse. Dette skulle gi veiledning og assistanse ved dannelsen av nye arbeiderlytterforeninger. For at foreningene skulle bli mest mulig ensartede, ble det besluttet å bruke Oslo-foreningens vedtekter som norm. Utover høsten 1934 ble det holdt en rekke store propagandamøter for arbeiderradiosaken i Oslo. Danmark ble framhevet som det store forbildet, og i tråd med erfaringene derfra satset en nå på å gi arbeiderne økonomiske fordeler ved å være medlemmer av en arbeiderlytterforening. Oslo-foreningen satte ned medlemskontingenten til det halve, og begynte å bygge ut en egen serviceavdeling for sine medlemmer, der de kunne få ettersatt sine apparater for en krone. Dessuten ble det besluttet å utvide det humanitære hjelpearbeidet ved å dele ut radioer til syke og gamle.

Denne nye satsingen viste seg å gi resultater, og ved slutten av 1934 var det tatt initiativ til nye foreninger i en rekke byer og tettsteder.³⁷ Utover i 1935 var John Bergh på hyppige reiser rundt om i landet for å hjelpe og veilede lokale partiavdelinger med å danne lytterforeninger. Fram til juni var det dannet 30 arbeiderlytterforeninger med alt 4000 medlemmer. Den geografiske fordeling viste en sterk konsentrasjon om Østlandsområdet, og forøvrig fantes foreningene i byer og tettsteder som lå i nærheten av senderstasjoner, alt sammen områder der en kunne klare seg med nokså billige radiomottakere. Bak dannelsen av foreningene later det til å ha vært to hovedmotiver, dels behovet for å skape et alternativ til de borgerlige lytterforeningene, dels ønsket om å nyte godt av de økonomiske fordelene arbeiderlytterforeningene nå kunne tilby.

De borgerlige lytterforeningene var på offensiven våren 1935. Etter at det tidligere Norges Radiolytterforbund var oppløst høsten 1934, sto en igjen med en rekke regionale forbund som Sørlandets, Vestlandets, Nordlands og Østlandske Lytterforbund. I februar 1935 ble det gjort forsøk på å starte et nytt landsforbund, men regionale og språklige motsetninger kom i veien. Resultatet ble i stedet De norske Lytterforeningers Riksforbund eller Rikslytterforbundet, en slags utvidet utgave av Østlandske Lytterforbund og klart riksmål-sorientert. Hovedaktiviteten de første månedene besto i å

samle underskrifter med tanke på lytterstreik mot landsmålet i kringkastingen. Fra arbeiderradiohold ble arbeiderne advart mot å gå inn i dette forbundet.

Med hensyn til økonomiske fordeler, så kunne de lokale arbeiderlytterforeninger nå bestille radiomateriell fra Arbeiderlytternes Omsetningslag i Oslo. Lytterforeningen i Oslo hadde først begynt å kjøpe inn billige radiatorer for videresalg til sine medlemmer, men da dette stred mot handelsloven ble det nødvendig å stifte et eget omsetningslag for radiomateriell. Formann i laget var John Bergh, og formålet var å skaffe medlemmene radiomateriell av best mulig kvalitet til rimelige priser. Laget opererte med en rabatt på 30% på alt radiomateriell, idet en ikke beregnet seg fortjeneste.

Det er vanskelig å vurdere hvilket av disse to bakgrunnsmotivene som har veiet tyngst. Det kan virke som kampen mot de borgerlige foreningene spilte en viss rolle de første månedene av 1935, mens det ennå var få arbeiderlytterforeninger. Denne holdningen avtok etterhvert som det viste seg at de borgerlige lytterforeningene ikke maktet å bygge opp noe slagkraftig lytterforbund. Etter dette må en kunne gå ut fra at de økonomiske fordelene var vel så viktige for oppslutningen om arbeiderlytterforeningene. I tillegg til disse faktorer kommer et annet forhold som neppe er noen årsaksforklaring i seg selv, men som kan gjøre det lettere å forstå den raske vekst arbeiderradiobevegelsen fikk i 1935. Det later til at det rett og slett var en god psykologisk grobunn for tiltaket. Etersom tidene langsomt var i ferd med å bli bedre, kunne også arbeiderne tillate seg å tilfredsstille andre behov enn de mest grunnleggende, og dette kom også radioen til gode. Det ser ut til at det gjorde seg gjeldende en generell nysgjerrighet og interesse for det som hadde med radio å gjøre.

1. september 1935 ble det avholdt konstituerende møte for dannelsen av Arbeidernes Lytterforbund i Oslo, med 36 representanter for 22 av de 30 foreningene som var dannet inntil da. Håkon Lie holdt åpningstalen på møtet og pekte på den store betydning kringkastingen hadde kommet til å få for arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen.³⁸ Den var blitt en samfunns- smakt på linje med pressen og filmen, og sammen med disse bidro den i høy grad til å prege folkets moraloppfatning og samfunnsoppfatning. Arbeiderlytterforeningene skulle være et ledd i å bryte arbeidernes tidligere passivitet og erstatte den med planmessig arbeid for å påvirke kringkastingen.

Vedtektene for Arbeidernes Lytterforbund (ALF) samsvarte stort sett med Arbeidernes Lytterforening i Oslo. Selv om det ble framhevet at det programpolitiske arbeidet hadde

førsterett, måtte det praktiske arbeidet komme til å få en framtreddende plass. Arbeidet skulle ligge på to plan. Dels skulle en forsøke å endre gjeldende lover og forskrifter til fordel for arbeiderlyttene, dels skulle en bygge ut et alternativt salgs- og serviceapparat for arbeiderlytterne. Målet var å gjøre radioen lettere tilgjengelig for stadig flere arbeidere. Formann for det nye lytterforbundet ble John Bergh, mens Håkon Lie ble innvalgt i styret som AOFs representant.

Med den skjeve geografiske fordelingen av arbeiderlytterforeninger, måtte ALFs fremste arbeidsoppgave bli å bygge ut arbeiderradiobevegelsen videre, både geografisk og tallmessig. I november 1935 satte ALF igang en landsomfattende agitasjonskampanje. Samtidig kom også arbeiderlytternes lenge etterlengtede avis, «Radiolytteren», som ukentlig tillegg til Arbeiderbladet og med Oscar Pedersen som ansvarlig redaktør. I ALF understreket en forresten sterkt at forbundets arbeid var et ledd i arbeidet for DNA, og at forbundet kunne gjøre en stor innsats «for å vinne terreng for Det norske arbeiderparti». ³⁹ Som Bergh sa: «Gjennom arbeidernes lytterforeninger kan vi få knyttet til bevegelsen folk som ikke er organisert før.» ⁴⁰ ALFs kampanje føyet seg inn i en omfattende organisasjonsoffensiv for DNA høsten 1935, og i en lederartikkel beskrev Tranmæl målsetningen slik: «Nye lag (av folket) skal erobres og skoleres. De eldre organisasjoner skal utbygges og nye skal dannes. Vår politikk skal stadig vinne ny mark.» Også ALF ble hilst velkommen som en verdifull tilvekst. «Arbeidernes Lytterforbund har meldt sig til tjeneste. Også denne sammenslutning har en viktig oppgave, særlig på det kulturelle felt.» ⁴¹ Dermed kan en si at ALF hadde oppnådd full status som en organisert del av arbeiderbevegelsen.

ALFs virksomhet i tiden 1935-40

Det praktiske arbeidet kom til å kreve det meste av ALFs oppmerksomhet, og grunnen var klar nok. Det ALF kunne gjøre for å påvirke programpolitikken, var å oversende uttalelser fra arbeiderlyttermøter til NRK-ledelsen. Dessuten var en allerede nokså tilfreds med programpolitikken. På det praktiske planet var det mer konkrete arbeidsoppgaver, og der hadde ALF dessuten stort sett sammenfallende interesser med kringkastingsledelsen og kunne påregne dens støtte.

Fremst i arbeidet med å demokratisere kringkastingsens tilbud sto arbeidet med den såkalte folkemottakeren. NRKs styre hadde tatt opp saken allerede høsten 1933. Bakgrunnen var at lytterfordelingen i Norge viste store geografiske og

sosiale skjevheter. Det var bedrestilte befolkningsgrupper i byer og tettstrøk, spesielt på Østlandet, som utgjorde hovedtyngden av de lytterne. Prisnivået på radiomateriell lå høyt, og dertil kom høye lytter- og stempelavgifter. For å forsøke å bryte ut av denne uheldige situasjonen tok NRKs styre initiativet til å få utviklet en norsk folkemottaker etter mønster fra den tyske folkemottakeren som Goebbels propagandaministerium hadde latt utarbeide i 1933. En folkemottaker var et svært enkelt rørapparat beregnet på å ta inn nærmeste lokalstasjon, og så rimelig at de fleste kunne ha råd til den. Stortinget ga styret bemyndigelse til å gå videre med arbeidet i mai 1934, og vedtok at særlig billige mottakere bare skulle belastes med en symbolsk stempelavgift. Derimot ville ikke Stortinget gå inn for å endre patentloven, noe som etter NRK-styrets oppfatning var nødvendig for å muliggjøre en norsk folkemottaker uavhengig av leveranser fra de store europeiske radioleverandørene som holdt et kunstig høyt prisnivå. Etter dette henla styret saken inntil videre.

Men også innenfor DNA hadde en, uavhengig av NRK-styrets initiativ, fattet interesse for tanken om en folkemottaker. Etter at NRK-styret hadde henlagt saken, ble den tatt opp av arbeiderradiobevegelsen, og som nevnt ble saken tatt opp av Håkon Lie i programrådet i november 1934. Et stort arbeiderlyttermøte i desember samme år vedtok en henstilling om å gjenoppta arbeidet med folkemottakeren. Denne aktiviteten gjorde at NRK sammen med Telegrafstyret satte ned en komité som skulle uteksperimentere en folkemottakermodell.⁴² Samtidig ble det arbeidet videre i DNAs stortingsgruppe med å få endret patentloven, og etter at DNA-regjeringen hadde lagt fram forslag om dette, vedtok Stortinget i 1936 å endre loven slik at det offentlige mot erstatning kunne utøve patentrettigheter. I praksis fikk lovendringen liten betydning, ettersom en i mellomtiden likevel var kommet overens med to norske radiofabrikker om produksjon av folkemottakeren. Likevel er det liten tvil om at det i stor grad var arbeiderradiobevegelsens sterke engasjement for saken som gjorde at folkemottakeren til slutt ble en realitet. Såvel Håkon Lie og Einar Gerhardsen som John Bergh så på virkeliggjørelsen av folkemottakeren som arbeiderradiobevegelsens største bedrift. Den ferdige modellen kom på markedet like før julen 1937, til en pris av 85 kroner. Den største omsetningen fant sted i første halvår 1937, da det ble solgt rundt 11 000 folkemottakere. Siden dalte omsetningen, og fram til krigen ble det solgt rundt 4 000 mottakere hvert år. Det var størst etterspørsel etter den batteridrevne versjonen, noe som skulle tyde på at det særlig var folk i

utkantstrøk som kjøpte den.⁴³ I alt ble det produsert 30 000 folkemottakere i Norge før krigen, og rundt 25 000 av dem ble solgt.⁴⁴

Folkemottakerens betydning lå særlig på tre plan. For det første bidro den til å spre kringkastingens tjenester til nye befolkningslag og nye geografiske områder og styrket derved kringkastingens grunnlag, både finansielt og kulturelt. Selv om lytterantallet i slutten av 30-årene økte langt raskere enn det folkemottakeren kunne ta æren for, bidro den uten tvil til at kringkastingen fikk en bredere sosial utbredelse. For det andre skapte produksjonen større arbeidsmuligheter for norsk radioindustri og bidro nok i stor grad til å åpne markedet for norske radiomottakere, som tidligere ofte var blitt undervurdert av publikum. For det tredje bidro antakelig folkemottakeren til å holde prisnivået nede for de enkleste radiomodellene på markedet.

To andre tiltak viste det samme nære samarbeid mellom arbeiderlytterne og kringkastingen. I forbindelse med en stor radioutstilling i Oslo i januar 1937 ble det arrangert et gavelotteri som skulle gi midler til kringkastingens arbeid ved å skaffe radioapparater til gamle og syke. Etter utstillingen ble det overlatt til et styre på 4 å fordele midlene. John Bergh ble utpekt til formann, og Rikslytterforbundet og Kristelig Lytterlag var også representert. Fra juli 1937 kom arbeidet inn i permanente former ved stiftelsen av Radiogavefondet som eksisterer fremdeles. I tillegg til de innsamlede midler skulle fondet utøkes ved bevilgninger fra kringkastingen og ved inntekter fra underholdningsarrangementer.

Det er interessant å se Radiogavefondet som et uttrykk for forholdet mellom kringkastingen og lytterforbundene. Kringkastingen var hele tiden mest interessert i lytterorganisasjonene i den utstrekning de kunne bidra til å gjøre kringkastingen lettere tilgjengelig for flere, f.eks. gjennom arbeidet med folkemottakeren og ved utdeling av radioer til syke og gamle. Lytterforbundenes deltakelse i Radiogavefondets styre var et uttrykk for at lytterorganisasjonene lettest kunne oppnå noe når de opererte på NRKs premisser.

ALF og NRK hadde forøvrig felles interesser på enda et felt, nemlig bekjempelse av støykilder. Radioforstyrrende støy var et svært generende problem for den tidlige kringkastingen. Grunnlaget for problemene var at da kringkastingen kom inn som en ny institusjon fantes det mange elektriske anlegg som ikke var konstruert for å unngå radiostøy. Hovedproblemet var å avgjøre hvem som skulle betale for utbedring av støyende anlegg, kringkastingen, som kom med sine nye krav, eller

eierne av støykildene. I ALF var en svært misnøyd med støylovgivningen og med den form for støykontroll som Telegrafverket utførte, og saken ble tatt opp på en rekke arbeiderlyttermøter i 1937. NRK var selv interessert og anmodet Arbeidsdepartementet om å nedsette en komité som skulle komme med forslag til endring av støylovgivningen og støykontrollen. Komiteen ble nedsatt i april 1938, med bl.a. John Bergh som representant for lytterforbundene. Komiteen avga en enstemmig innstilling i juni 1939, men innstillingen rakk ikke å bli behandlet av Stortinget før krigen brøt ut.

Av ALFs egne tiltak var Arbeidernes Omsetningslag antakelig det viktigste i arbeidet med å skaffe flere arbeidere tilgang på radio. Laget var en stund utsatt for boikott fra Norske Radioforhandleres Landsforening på grunn av de store rabatter laget ga. Omsetningslaget fikk medhold hos Trustkontrollrådet i at boikotten var ulovlig, men måtte til gjengjeld redusere sine rabatter en del. Det viste seg raskt at Oslo-arbeiderne var blitt en kjøpekraftig gruppe, og i løpet av høsten 1936 opparbeidet Arbeider-Radio (som forretningen ble kalt) seg til å bli landets største bransjeforretning for radio, med over dobbelt så stor omsetning som den største private radioforretningen.⁴⁵ Etter at folkemottakeren hadde dominert salget noen måneder i 1937, gikk etterspørselen i retning av dyrere apparater, og i januar 1939 utgjorde folkemottakersalget bare 10% av de apparater som ble solgt i Arbeider Radio.⁴⁶ Omsetningen stabiliserte seg etter hvert på rundt en halv million kroner pr år og gjorde at Arbeider-Radio i 1939 var blitt Skandinavias største radiobransjeforretning. Da hadde forretningen også fått sitt eget reparasjonsverksted.

Hvilken betydning hadde denne omfattende salgsvirksomheten? Det er grunn til å tro at omsetningslagets lavprispolitikk bidro til å bringe prisnivået på radiomateriell nedover. I ALFs årsberetning for 1937 het det: «Dette med salgsavdelinger har en kolossal betydning for vårt arbeide med å holde prisene nede. Til belysning av forholdet kan nevnes at for 3 år siden var apparatprisene i Norge atskillig høyere enn i våre naboland Danmark og Sverige, mens forholdet nu er helt omvendt idet prisene her ligger 30-35 pct. under de danske.»⁴⁷

Det programmessige arbeidet utgjorde en heller liten del av ALFs arbeid. Et felt en ikke var helt fornøyd med, var utenrikskronikkene i radio, der ALF mente at Victor Mogens fremdeles hadde en for dominerende stilling. Høsten 1936 sendte Arbeidernes Lytterforening i Oslo en uttalelse til programrådet der Mogens ble anklaget for fascistiske holdninger og at han derfor ikke lenger passet som utenriksredaktør i radioen.

Samme høst stilte Mogens opp som kandidat for Fedrelandslaget i Akershus ved Stortingsvalget og holdt i den anledning valgforedrag i radio for Fedrelandslaget, noe som ble sterkt kritisert på arbeiderlytterhold.

Mogens fant til slutt stillingen uholdbar, og fratradte stillingen som utenriksredaktør i januar 1937. Kort etter begynte han en omfattende avispolemik mot DNAs innflytelse over kringkastingen, og Rikslytterforbundet organiserte pengeinnsamling og protestskrivelser i forbindelse med Mogens' fratreden. Enden på det hele ble at en fikk en ordning med mange utenrikskronikører i radio, og arbeiderbevegelsen var representert ved Finn Moe og Arne Ording.

Etter at en hadde fått en tilfredsstillende ordning for utenrikskronikkene var det ingen konflikter av betydning mellom arbeiderlytterne og kringkastingen. I 1937 ble det sendt en uttalelse fra ALFs landsmøte til NRK der det het at landsmøtet «konstaterer med tilfredshet at Norsk Rikskringkasting føler sig som en representant for demokratiet og folkestyret.»⁴⁸ Under inntrykk av begivenhetene ute i Europa ble kringkastingen i stadig større utstrekning sett som et vern om det nordiske demokratiet, som en institusjon som skulle innpode et demokratisk sinnelag hos folket og bekjempe autoritære tendenser hjemme og ute. Programvirksomheten høstet stort sett lovord. ALFs beretning for 1938 sa det slik: «Når det gjelder programmene kan vi peke på at kringkastingens nyhetssendinger er demokratisert. Utenrikskronikken er helt omlagt. All agitasjon i arbeiderfiendtlig retning er forstummet. Våre krav om utsendinger fra arbeidsplassen er imøtekommet.»⁴⁹ Denne omleggingen ble tilbakeført til ALFs bestrebelse: «Nå er det ikke lenger noen umulighet å høre arbeiderbevegelsens fremste menn redegjøre for arbeiderklassens problemer i norsk kringkasting. Arbeidernes Lytterforbund kan peke på utmerkede resultater av sin virksomhet.»⁵⁰

På det organisasjonsmessige planet var det fra 1935 en jevn tilvekst av arbeiderlytterforeninger, og i mars 1937 var det rundt 100 foreninger med til sammen 11 000 medlemmer.⁵¹ Det var fortsatt en viss Østlandsdominans, men ikke i samme grad som tidligere. Fram til mars 1938 vokste antallet foreninger til rundt 120 med et samlet medlemstall på rundt 15 000, derav halvparten i Oslo-foreningen.⁵² Dermed stanset ekspansjonen, og medlemstallet holdt seg stabilt fram til krigen.

Arbeidernes Lytterforbund ble oppløst av tyskerne i 1940, men Arbeider-Radio klarte å fortsette ved å skifte navn til Norsk Televisjon og Radio A/S, og forretningen ble omorganisert som John Berghs personlige eiendom. I 1945 ble forret-

ningen overtatt av NKL, og John Bergh gikk inn som disponent i Luma Radio Elektriske A/S, også et NKL-foretagende. Erfaringene fra krigen hadde ikke svekket DNAs tro på radioens muligheter, og i partiet var det enighet om at det var to samfunnsposisjoner en måtte sikre etter krigen, nemlig stillingen som kringkastingssjef og sjefstillingen i Norges Bank.⁵³ Men følelsen av motsetninger innen det norske samfunnet var ikke lenger sterk nok til å gi grunnlag for noe Arbeidernes Lytterforbund, selv om John Bergh ønsket å ta opp arbeidet fra før krigen. DNAs sentralstyre besluttet at lytterforbundet ikke skulle gjenopprettes, og Einar Gerhardsen fortalte Bergh at DNA nå hadde en så sterk maktposisjon at det ikke kunne ignoreres i kringkastingen i noe tilfelle.⁵⁴ I stedet ble det besluttet å opprette et kringkastingsutvalg i AOF som skulle ta seg av forholdet til kringkastingen og fortsette ALFs arbeide med «å gjøre kringkastingen til et demokratisk organ i norsk samfunnsliv.»⁵⁵ Formann for utvalget ble John Bergh.

Oppsummering

Den tidlige norske kringkastingen var mye et speilbilde av maktforholdene i 1920-årenes norske samfunn. Kringkastingen var i første rekke et byfenomen, og de personer som satt i de styrende og programskapende organer var i hovedsak rekruttert fra byenes borgerskap. Programpolitikken var preget av det og inneholdt lite som tok sitt utgangspunkt i arbeidernes eller bygdefolkets hverdag.

I arbeiderbevegelsen stilte en i 1925 visse forhåpninger til kringkastingen, men dette ble snart avløst av misnøye, først i NKP og så i DNA. Misnøyen gjaldt to ting. Dels ble programmene ansett for å være uaktuelle, dels ble de ansett for å være politisk uøytrale, med brodd mot arbeiderbevegelsen. I arbeiderbevegelsen ønsket en å få en aktiv form for politisk nøytralitet, slik at ulike politiske syn kunne slippe til i kringkastingen. Dessuten ønsket en at programmene i større grad måtte ta opp sosiale og økonomiske problemer som arbeidsfolk møtte i sin hverdag. Det var dette som lå bak tanken om kringkastingen som et framtidig «folkets universitet».

På grunn av kringkastingsens beskjedne utbredelse i Norge de første årene var det liten grobunn for lytterorganisasjoner. I 1929/30 skjedde to ting som endret dette bildet. Dels skulle sendernettet styrkes, slik at en kunne regne med en betydelig økning av kringkastingsens utbredelse. Dels ble det klart at kringkastingen skulle omorganiseres. En slik flytende situasjon var et viktig insitament til dannelsen av pressgrupper. I

arbeiderbevegelsen så en det dessuten slik at kringkastingen på denne tiden hadde antatt en mer markert borgerlig profil. På denne bakgrunn fikk en først NKPs Arbeidernes Radioforbund i januar 1930 og så DNAs Arbeidernes Radioklubb i Oslo i mai samme år.

Dannelsen av Radioforbundet må ses som et ledd i makt-kampen mellom NKP og DNA. Arbeidernes Radioklubb i Oslo må dels ses som et svar på NKPs framstøt, dels som et ønske fra DNA om å mobilisere motstand mot Telegrafstyrets planer om et presseeid programselskap. Klubbens første handling besto derfor i å protestere mot dette overfor Stortinget og i stedet kreve full statsdrift.

De to arbeiderradioklubbene som kom på Sørlandet i 1930/31, var hovedsakelig sprunget ut av særegne lokale forhold. Dels var det en oppblomstrende interesse for radio i forbindelse med åpningen av en egen reléstasjon for Sørlandet, og dels var det John Berghs personlige engasjement som spilte inn. Etter at disse to klubbene var dannet, stagnerte arbeiderradio-bevegelsen i flere år. En viktig årsak lå antakelig i den økonomiske krisen som for alvor slo inn over landet, og gjorde det vanskelig for arbeidere å ta seg råd til å kjøpe radio. Dessuten maktet iallfall Oslo-klubben ikke å markere seg som noe attraktivt organisasjonstilbud.

Resultatet ble at AOF kom til å ta over arbeidet med å fremme arbeiderlytterkrav overfor kringkastingen. Det viste seg at AOF var i stand til å oppnå resultater. Høsten 1932 fikk det utvirket at kringkastingen satte opp en egen foredragsserie for lyttergrupper av arbeidere, og samme høst var det en tendens til at talsmenn for arbeiderbevegelsen slapp oftere til i kringkastingen. Antakelig skyldtes dette en vekselvirkning mellom AOFs aktivitet og programledelsens eget ønske om å få til en mer samfunnsengasjert kringkasting.

I januar 1933 vedtok Stortinget at kringkastingen skulle organiseres som statsdrift fra 1. juli samme år. Kringkastingen skulle drives som en mest mulig selvstendig institusjon, og programarbeidet skulle være den sentrale oppgaven. Dette var en i DNA tilfreds med. Derimot var en ikke ubetinget fornøyd med den personsammensetning som kringkastingens ledende organer fikk. Det ble derfor fortsatt ansett for nødvendig med en arbeiderlytterbevegelse som kunne påvirke kringkastingen. I februar 1934 ga DNAs sentralstyre AOF i oppdrag å organisere en arbeiderlytterbevegelse under ledelse av John Bergh. Den utløsende årsak ser ut til å ha vært de borgerlige lytterforeningenes angrep på kringkastingen. I DNA var en redd dette skulle føre til at kringkastingen falt tilbake i gamle spor.

Denne gang lyktes organiseringen, og dette skyldes nok særlig tre forhold. For det første var de økonomiske forholdene i ferd med å bli noe bedre, slik at også arbeidere kunne tillate seg å kjøpe radio. Dessuten kunne arbeiderlytterforeningene samtidig lansere betydelige økonomiske fordeler ved medlemskap. Og endelig bidro de borgerlige lytterforeningenes virksomhet til å henlede arbeidernes oppmerksomhet mot radioens betydning. Det ser ut til at de ulike lytterorganisasjonene stimulerte hverandre til aktivitet. 1. september 1935 ble så Arbeidernes Lytterforbund stiftet.

Parallelt med den organisasjonsmessige oppbyggingen hadde det skjedd en gradvis tilnærming mellom DNA og NRK, noe som kan føres tilbake til følgende faktorer: Den nye kringkastingsledelsen hadde vist vilje til å skape en kringkasting som var aktuell, som viet opplysningsarbeidet stor oppmerksomhet, og som var politisk nøytral på en aktiv måte. Samtidig hadde det vist seg at det var mulig å få gjennom enkelte viktige arbeiderlytterkrav selv innenfor det borgerlig dominerte programrådet. Dertil kom at en i DNA så de borgerlige lytterforeningenes aktivitet som forsøk på å diskreditere den statsdrevne kringkastingen med sikte på å komme tilbake til privatdrift. På denne bakgrunn valgte en i DNA å innta en mer forsonlig holdning. Samarbeidstankens gjennombrudd kan tidfestes til høsten 1934, og i 1935 kan en si at samarbeidet ga seg uttrykk på den måten at DNAs talsmenn slapp oftere til i radioen, og at de til gjengjeld dempet seg ned ved en nokså utstrakt selvensur.

Denne tilnærmingen gjorde at ALF ikke kunne bli noen egentlig pressgruppe mot kringkastingen. I stedet omtalte John Bergh forbundet som et manglende bindeledd, som en kommunikasjonskanal som kunne supplere DNAs representanter i kringkastingsorganer. Etter dette ble ALFs arbeid konsentrert om det praktiske arbeidet med å få kringkastings tjenester ut til flest mulig arbeidere, gjennom å selge billig radiomateriell, organisere billige reparasjonstilbud og bekjempe støykilder. I dette arbeidet kunne ALF også samarbeide med kringkastingen.

Hvordan kan en forklare denne utviklingen fra konflikt til samarbeid? Det avgjørende ser ut til å ha vært dannelsen av Norsk Rikskringkasting i 1933, med det skifte av ledelse og tankegang en da fikk i kringkastingen. Det gamle Kringkastingssselskapet hadde vært sterkt preget av byborgerskapets tankegang og idealer, men rikskringkastingen fikk et helt annet utgangspunkt. I utformingen av den endelige nyordning av kringkastingen spilte Knut Liestøl som kirkeminister en avgjø-

rende rolle, og for utformingen av rikskringkastingens programpolitikk fikk riksprogramsjefen Olav Midttun mye å si. Begge hadde sin bakgrunn i bygdekultur og målsak, og begge var opptatt av radioens muligheter som folkeopplyser, som en demokratiserende faktor i spredningen av kulturtilbud og som en integrerende faktor i samfunnslivet generelt. Radioen skulle bli et middel til å bringe landsdeler og befolkningsgrupper nærmere hverandre, og både Liestøl og Midttun håpet at radioen derved kunne bidra til å minske motsetningene i det norske samfunnet.

I denne ideelle målsettingen sto de svært nær det synet en hadde på radioen i DNA, selv om en der ikke betonte like sterkt det med å minske motsetningene. Med den Venstre-dominans som rikskringkastingen fikk, var det naturlig at kringkastingen og arbeiderbevegelsen nærmet seg hverandre. Denne tendensen ble påskyndet gjennom den sterke kritikk som ble reist mot rikskringkastingen fra Høyre- og Bondepartihold.

Etter at DNA i 1935 hadde overtatt regjeringsmakten, var partiet selv blitt en del av det bestående samfunn og forsøkte etter beste evne å administrere dette samfunnet, samt i noen utstrekning å endre det. Dette ga seg også utslag i synet på kringkastingen. I stadig større utstrekning ble den omtalt som et vern om demokratiet, i kamp mot de krefter som prøvde å undergrave det norske samfunnssystemet. Radioens rolle i forsvaret mot totalitære ideologier kom stadig mer i forgrunnen. Det går en klar linje fra dette synet til den bruk London-regjeringen gjorde av radioen under annen verdenskrig.

Det er vanlig å hevde at arbeiderbevegelsen i tredveårene ble stadig mer integrert i det norske samfunnet. Det er vanskelig å si hvorvidt radioen kan ha spilt noen rolle i denne sammenheng. Etter hvert slapp arbeiderbevegelsens talsmenn til i kringkastingen i større utstrekning, samtidig som de i kraft av DNAs regjeringssposisjon fra 1935 fikk et preg av å være nasjonale politikere. Dette kan nok ha bidratt til at arbeiderlytterne i sterkere grad følte seg som en integrert del av det norske samfunnet. Radioen kan således ha spilt en viss rolle i å understreke en større utvikling som var i gang i 1930-årene, nemlig den norske arbeiderbevegelsens vekst inn i det norske samfunnet.

Noter

Artikkelen er en sammenfatning av en uttrykt hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo våren 1974 med tittelen: «Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925–40. Fra konflikt til samarbeid.»

1. Hallo-Hallo nr. 37/1935, s. 12.
2. Framstillingen av den tyske arbeiderradiobevegelsen er basert på to publikasjoner fra Staatliches Komitee für Randfunk, Berlin (Ost) 1968: Beiträge zur Geschichte des Rundfunks nr. 1 og 2.
3. Framstillingen av den danske arbeiderradiobevegelsen er basert på boken: Arbeidernes Radioforbund 1926-51. 25 års virke for en folket radio» København 1951.
4. Arb.bl. 23/8 1933 s. 6–7.
5. Norges Kommunistblad 1/4 1925, s. 3.
6. Norges Kommunistblad 3/10 1927, s. 6.
7. Norges Kommunistblad 15/3 1927, s. 3 og 5.
8. Arb. bl. 28/6 1928, s. 4 leder.
9. Arb.bl. 17/6 1929, s. 2
10. Arbeideren 20/1 1930, s. 2.
11. Arb.bl. 22/1 1930, s. 6.
12. Ibid.
13. Norsk Radiohåndbok, Oslo 1932, s. 131.
14. Arb.bl. 5/5 1930, s. 4.
15. Forfatteren i samtale med Berghs datter fru E.M. Stenberg 3/12 1973.
16. Sørlandet 15/1 1931, s. 3.
17. Arb.bl. 3/5 1932, s. 4 leder.
18. St.prp. 69 1932.
19. Arb.bl. 1/6 1932, s. 4 leder.
20. Opplysningsarbeidet nr. 4/1932, s. 42–43.
21. Oslo Arbeiderpartis beretning 1932, s. 40.
22. AOFs beretning 1932, s. 56.
23. Ot.prp. nr. 74 1933
24. Arb.bl. 12/8 1933 s. 4 leder.
25. Arb.bl. 27/11 1933, s. 4 leder.
26. Arb.bl. 8/5 1935, s. 8.
27. Arb.bl. 7/3 1934, s. 10.
28. Programrådsmøte 30/4-2/5 1934. Referat NRK (historisk arkiv).
29. Programrådsmøte 15/11-16/11 1934. NRK.
30. Arb.bl. 10/12 1934, s. 8.
31. Arb.bl. 12/12 1934, s. 10-11.
32. Arb.bl. 2/5 1935, s. 9.
33. Hallo-Hallo nr. 37/1935, s. 12.
34. St.forh. 1935 7 b, s. 1364-65.
35. Opplyst av Bergh i intervju med H.F. Dahl. Notat hos Dahl.
36. Forfatteren i samtale med Einar Gerhardsen 20/11 1973.
37. AOFs beretning 1934, s. 69–70
38. Arb.bl. 2/9 1935, s. 7.
39. Arb.bl. 18/9 1935, s. 8.
40. Arb.bl. 4/9 1935, s. 8.
41. Arb.bl. 2/9 1935, s. 3 leder.
42. Hallo-Hallo nr. 28/1935, s. 3.
- 43) St.forh. 1939 b 2, St.meld. nr. 23, s. 6.
- 44) St.forh. 1940 b 2, St.meld. nr. 32, s. 2.
- 45) Oslo Arbeiderpartis beretning 1936 s. 55.
- 46) Radiolytteren 20/1 1939, s. 1.

- 47) Oslo Arbeiderpartis beretning 1937, s. 61 (ALFs beretning inngikk som en del av denne).
- 48) Skrivelse fra ALF til kringkastingen 3/7 1947, framlagt i NRKs styre 24/8 1937. NRK.
49. Oslo Arbeiderpartis beretning 1938, s. 65.
50. Radiolytteren 24/8 1939, s. 8.
51. AOFs beretning 1937, s. 43-44.
52. AOFs beretning 1938, s. 65.
53. Håkon Lie i samtale med forfatteren 1/6 1973.
54. Bergh i samtale med H. F. Dahl. Notat hos Dahl.
55. AOFs beretning 1945, s. 31-32.